

Etimológiai megjegyzések

1. Magyar *a*, *az*

A m. *a*, *az* mutató névmás és az ebből fejlődött határozott névelő (valamint a mutató névmási *a*-, *o*-, *u*- tő tartozékai: *addig*, *akkor*, *ama*, *amaz*, *azon*, *oda*, *oly*, *onnan*, *ott*, *úgy* stb.) finnugor megfelelői a következők: z ü r j. *a*-: *ata* 'hier; siehe hier' | v o t j. *o*-: *ot̄in* 'dort', *ōži* 'so', *òt̄in* 'dort, da', *ōz* 'so, also' | c s e r. *umbal* 'jene Seite, die andere Seite' | m o r d. *o*-: E. *ombo*, M. *ombä*, *omä* 'anderer, zweiter' (l. MUSz. 761; SETÄLÄ: JSFOu. XXX|5, 33; NyH.?⁷; EtSz.; PAIS: MNy. L, 318—9; FOKOS: MNy. LIV, 348).

E finnugor szócsaládnak északi szamojéd nyelvekbeli megfelelőit már régen kimutatták. Ezek: s z a m. j u r. (CASTRÉN) *ŋamge*, *ŋamgē* 'was'; *ŋawo* 'was'; (LEHTISALO, JurWb. 4—5) Szjo. *am birüβ* 'soviel' (MSFOu. LXXII, 388: 'wieviel'; *am* 'was'); O. *ŋαββē* 'was, was für ein; etwas', Lj. *ŋammī* 'was, etwas'; O. *amā* 'was; warum; etwas' stb. | j e n. *arvuo* 'was' | t v g. *ŋaman* 'hieher' (MSFOu. LXXII, 388: 'dieser hier'; HAJDÚ: NyK. LV, 68: 'dieser dort' és 'hieher'); *ŋamanie* 'dieser da'; *ŋamā ŋōka* 'soviel'; *ŋama jalen* 'heute'; (PROKOFJEV, JP. 68) *amanie*, *amte* 'этот', *ablaje* (vagy *amlaje*) 'такой вот' (vö. SETÄLÄ: i. h.; LEHTISALO: MSFOu. LXXII, 388—9; HAJDÚ: NyK. LV, 68; ALH. IV, 28).

A m. *a*, *az*-nak és a vele egyeztetett rokon nyelvi szóknak megvannak azonban az etimológiai megfelelői egyes déli szamojéd nyelvekben is: s z e l k. (MSFOu. CXXII, 11) N. *āu*, *aau* 'ein anderer', KO. *aau*, Ke. *āu*, *aau*, Csl. *aau*, *oau*, FO. *éau*, B., Ta. *aame* ua., *aam tjeel* 'übermorgen' (*tjeel*, *tél* 'Sonne, Tag') | k a m. (CASTR.) *ami* 'ein anderer'; (DONNER—JOKI 5) *āmi*, *āmi* ua.

A szam. alakok *-*m*- eleme ősi uráli névmásképző (végső soron eredetileg szintén névmás lehetett). Erről l. LEHTISALO: MSFOu. LXXII, 386 kk. A szelk. és jen. nyelvben, továbbá a jur. *ŋawo*, *ŋαββē* alakokban levő *-w*-, *-β*-, *-u*- (= *-β*-) ugyancsak az uráli *-*m*- folytatója. A *-w*-, *-β*-, *-u*- ~ *-m*-váltakozásra vö. Beitr. 8—10; LEHTISALO, i. h.; COLLINDER, CompGr. 140.

2. Magyar *R. avik*

A régi nyelvi *avik* l. 'eindringen, sich hineinnehmen, einwachsen', 2. 'schrumpfen (vor Alter)' és származékainak (*avat*, N. *beleavul* 'einwurzeln, Wurzel fassen', *avataitan* stb.) finnugor etimológiája a következő: v o g. KL., AL., K., P. *tuj*-; T. *toj*-, *tō*- 'hineingehen' | o s z t j. DN. *t̄ān*-, V. *l̄ŋa*-, Kaz. *āŋn*-, O. *l̄ŋn*- 'eintreten, hineingehen' | m o r d. E. *sovams*, *suwams*, M. *swāms*, *sāva*ms 'eintreten, hereinkommen, hineingehen' | l a p p N.

suognat 'clam subrepere', T. *soañña-* 'eintreten'. Az etimológia irodalmára vö. SETÄLÄ: JSFOu. XIV|3, 30 és FUF. II, 253; s-Laute 20—22.

A m. szót és rokonságát SETÄLÄ (JSFOu. XXX/5, 65; Beitr. 29—30) és COLLINDER (FUV. kérdójellel; CompGr. 58.; *szam*. tag nélkül, de 126: ? jur.) egyeztetette a s z a m. j u r. (CASTR.) *tunudm*, *tunudm*, *tüdm* 'angehen, kommen, eingehen', PAASONEN (Beitr. 205) pedig a k a m. (CASTR.) *šuläm* 'eingehen' igével.

Ennek az egyeztetésnek a legfőbb akadályát a szakirodalom a *szam*. szók palatális hangrendiségében látta. Ennek ellenére is egyeztethetőnek gondolom a m. *avik* szót és rokon nyelvi megfelelőit a következő szamojéd szókkal: s z a m. j u r. (LEHTISALO, JurWb. 522) O. *tšūs*, Szj., U., Szjo. *tūs* 'hineingehen', Lj. *měät tšū!* 'geh in das Zelt hinein!'; O. *tšullē* 'hineinführen, hineinragen', Lj. *měät tšūlät!* 'trag (es) in das Zelt hinein!' | j e n. (PROKOFJEV, JP. 90) *tua*: *eddukorō meto tua* 'Мальчик (твой) в чум зашел' | k a m. (DONNER—JOKI 66) *šulem* 'eintreten, hinkommen, hinein-, hereinkommen'.

COLLINDER kikövetkeztetett uráli alakja **soŋō* (*soŋə-*) (CompGr. 405). Az uráli **s*-nek a jur.-ban és a jen.-ben *t-*, palatális magánhangzó előtt *t-* (a jurákban másodlagos *tš-*) felel meg (Beitr. 222; HAJDÚ: NyK. LV, 91; CompGr. 49). A kam. szóeleji *š-* hang uráli **s*- > *t-* > *t'* (palatális vokális előtt) > *tš-* > *š-* hangfejlődéssel magyarázható (Beitr. 150; CompGr. 54). Az eredeti szóbeljei **ŋ-* (nem azonos Castrén idézett adatainak *-ŋ-*jével, mert azokban a *-ŋu-* elem képző) **ŋ-* > **n-* > **n'*- fokozaton át már az ősszamojédban *-j*-vé fejlődhetett (Beitr. 32; CompGr. 125: „in Sam. we find, beside *ŋ*, also *j!*”).

Ami a jur., a jen. és a kam. szó vokalizmusát illeti, a *szam*. palatális szavak nem akadályai az egyeztetésnek. Eredetileg veláris hangrendű szavak ugyanis egyes *szam*. nyelvekben vagy esetleg valamennyiben palatális hangrendűvé válhattak. Ez a folyamat az ősszamojédban mehetett végbe, s különösképpen szóbeljei **-j-* idézhette elő. A kérdéses *szam*. szókban a kikövetkeztetett **-ŋ-*ből keletkezett **-j-* az előtte álló eredetileg veláris magánhangzót (valószínűleg *-o-*t) palatalizálta. A palatális vokális idézte azután elő az eredeti szókezdő **s*-ből fejlődött *t-* palatalizálódását, majd az egész folyamatot megindító *-j-* hang kiesett (a *-j-* kiesésére vonatkozóan l. a m. *ujj* 'Ärmel' szó *szam*. megfelelőit; FUV.).

Ilyen megfontolások alapján a jur., jen. és kam. szót biztos megfelelőként kapcsolnám a m. *avik* szóhoz és rokonságához.

3. Magyar R. N. csünik

Régi nyelvi és népnyelvi *csünik* 1. 'erschlaffen, welken', 2. 'im Wachsen stehenbleiben, klein bleiben (von Kindern, Tieren, Getreide)' szavunk finnugor nyelvekbeli megfelelői: o s z t j. DN. *tən-*, Ni. *šän-*, Kaz. *šän-*, O. *šän-* 'einschrumpfen, eintrocknen' | z ü r j. *tšinnj* 'sich vermindern, sich verringern, sich verkleinern, kleiner werden, abnehmen (intr.)' | v o t j. *šin-* 'abnehmen, fallen, sich vermindern (von Wasser)' (l. MUSz. 380; s-Laute 103; WICHMANN: FUF. XI, 200; EtSz.; NyH.⁷; COLLINDER, CompGr. 54).

Ehhez a finnugor etimológiához kapcsolta PAASONEN (Beitr. 142) a s z e l k. B. *šünemžam* 'vermindern' szót, amelyre az egyetlen adatunk CASTRÉN szójegyzékében található (MSFOu. CXXII, 92: *šynjemžsam* 'ich ver-

minderte'). A szelk. szónak a m. *csünik* és finnugor megfelelőihez való kapcsolásának egyetlen akadályát a kutatók a szó „egyszeri” előfordulásában látják.

A szelk. szóval azonban jól egyeztethető a k a m. (DONNER—JOKI 63) *šäidəlom*, F. *šöidəlom* 'vermindern, mindern, abnehmen, beschränken'; *šäiäländəya* 'vermindert sich, verringert sich'; *bü šäiälämbi* 'das Wasser nahm ab'; A. *šäidəlom*, F. *šöidəlom* 'schliessen, beendigen, mit etwas aufhören'; (64) *šäidəlem*, *šuiidəlem* 'aufhören, fertig machen, schliessen' ige.

A szelk. és a kam. szó szóeleji *š*-hangja és a *csünik* *cs*-je uráli **tš*- (*č*-)re megy vissza (Beitr. 150; CompGr. 54). A szóbelseji **n*-nek **n*-fokon át a kam.-ban *-j*-folytatója is lehet (Beitr. 23; CompGr. 138). A szelk. ige *-m*-eleme vagy deverbális vagy denominális igeképző (LEHTISALO: MSFOu. LXXII, 113, 117–8), a *-ša*-pedig műveltető képző (uo. 234). A *-ša*-képzőre vö. még: szelk. N. *orm-ša-p* 'ernähren, füttern' (KO. *ormnan* 'aufwachsen'); *ḡāram-tā* 'gross machen; erziehen' (**tš* > jur. *-t*; jur. O. *ḡār* 'Grösse, Ausmass'; *ḡārmw* 'wurde gross'). A kam. ige *-də*-eleme, melynek *-d*-je **tš*-re mehet vissza, szintén effektív (faktitív) képző (LEHTISALO: MSFOu. LXXII, 236; DONNER—JOKI 180). Ugyancsak műveltető képző a kam. *šäiäländəya*, *šäiälämbi* ige *-l*-je is (LEHTISALO: i. m. 165; DJ. 179). A kam. *-ndəya* és *-ämbi* pedig összetett képző (DJ. 181–2).

A szam. ige alapszava önállóan nem fordul elő. E nélkül pedig nehéz eldönteni, hogy a szelk. *šünemšam* ige *-m*-eleme denom. vagy deverb. ige-képző-e. Szavunk fgr. megfelelői és a kam. szó *-də*-képzője világosan igei alapszóra utalnak. Abban az esetben azonban, ha a szelk. igében az *-m*-mégis denominális képző volna, ősi nomen-verbum tövet kell feltennünk.

4. Magyar R. *ellik*

A régi nyelvi *ellik* 'aufs Pferd od. auf den Esel steigen, sich setzen' [1450 k.: Fel *ellem* te louaidra (BécsiK.)] ige és finnugor megfelelői ezek: v o g. TJ. *täls*, AK. *tääläs*, Szó. *täls* 'er setzte sich (in ein Boot, aufs Pferd)' | o s z t j. DN. *tejtä* 'sich setzen (in ein Boot, einen Schlitten, auf ein Pferd)', Ni. *tejtä*, Kaz. *tejtä*, O. *tejtä* ua. | z ü r j. *selni*, *sejni* 'sich (in einen Schlitten od. in ein Boot) hineinsetzen, sich (aufs Pferd) aufsetzen' stb. (I. SIMONYI: Nyr. XXXIX, 434; SAL: NyK. LXII, 251). Ezzel szemben WICHMANN (FUF. XV, 36) és LEHTISALO (MSFOu. LVIII, 123) a m. *ül* 'sitzen' igéhez kapcsolták az *ellik* rokon nyelvi megfelelőit, s finn és lapp szókat is vontak hozzá. De az *ellik* nyílt *e*- (*ä*-)jéhez a vog. **ä*, oszjtj. **e*, zürj. **e* (< őspéri *ö* < előpéri **ä*) hangok közelebb állnak, mint az *ül* eredetibb *i*-jéhez. Jelentéstanilag is jobban illenek a vog., oszjtj., zürj. szók jelentései az *ellik*-hez, mint az *ül*-höz. Ezen okokból jobban egyeztethető a s z a m j u r. (LEHTISALO, JurWb. 515) O. *tšis* 'sich setzen (in den Schlitten, in das Boot)', OP. *tšis*, Szj., Ko., U., Szjo. *tšis*, Kisz. *tšis* ua. szó is *ellik* szavunkkal (LEHTISALO: i. h. a jur. igét *ül* szavunkhoz vonta).

Ehhez az etimológiához — úgy gondolom — hozzákapcsolható a k a m. (DONNER—JOKI 64) *šətem*, *šəlom*, *šiläm*, *šiləm* 'sich setzen, sich zu Pferd setzen' ige.

A kam. szó ide vonásának nincs sem hangtani, sem jelentéstanai akadálya. Az uráli **s*-nek ugyan elsősorban *t*- (*l*-) megfelelője van a szam. nyelv-

vekben (a kam.-ban is), de a szelk. egyes nyelvjárásaiban *č*-, a kam.-ban pedig *š*-képviselőt is jelentkezik (Beitr. 222). Ennek az lehet a magyarázata, hogy az uráli *s-ből fejlődött *t*- a rákövetkező palatális magánhangzó hatására a kam.-ban *tš*-affrikátává, majd *š*-hanggá változott (Beitr. 150; COLLINDER, CompGr. 54). A rokon nyelvi alakok alapján kikövetkeztethető uráli **sälš* -l-je a sam.-ban szabályosan eltűnt (Beitr. 37; CompGr. 117). Az első szótagbeli uráli **ä* ~ kam. *i* megfelelésre vö.: fi. *äimä* ~ jur. *ñibeä* ~ kam. *ñimi* 'Nadel' (Beitr. 16; CompGr. 172; a jur. szó vokalizmusára pedig CompGr. 171).

ERDÉLYI ISTVÁN